

Anton van Duinkerken verzet tegen het nationaalsocialisme

Dr. Michiel Besters*

Voorwoord

Beste aanwezigen, dank voor jullie komst. Dit is de eerste, officiële bijeenkomst die wij, Stichting Anton van Duinkerken Nu, organiseren. Het maakt ons trots dat Anton van Duinkerken op zo'n warme belangstelling mag rekenen in zijn geboorteplaats.

In Bergen op Zoom kunnen we letterlijk niet om Van Duinkerken heen. Zijn beeld op de Grote Markt en het stadspark herinneren nog aan hem. Tegelijkertijd zijn dit ook symbolen uit een verloren tijd. Waar heeft Van Duinkerken deze publieke eer aan te danken? De prominente publieke aanwezigheid van Anton van Duinkerken tijdens zijn leven staat in schril contrast met de vergetelheid die hem ten deel is gevallen na zijn overlijden. De geboren Bergenaar heeft tijdens zijn leven een stempel gedrukt op het culturele en literaire leven van Nederland – als dichter, schrijver, journalist, hoogleraar en lid van besturen en commissies. Anton van Duinkerken, pseudoniem van prof.dr. Willem Asselbergs, was bij leven dé verpersoonlijking van de progressieve katholieke stem in Nederland, een persoon waar men simpelweg niet omheen kon.

Het doel van Stichting Anton van Duinkerken Nu is om Van Duinkerken weer tot leven te brengen. En dit willen we met name doen door hem in de actualiteit te plaatsen. De bijeenkomst van vandaag maakt onderdeel uit van de programmering 75 jaar Bevrijding Brabantse Wal. Vrijheid is precies waar het in Van Duinkerken's verzet tegen het nationaalsocialisme om draait. In het bijzonder het vrije woord en tolerantie jegens andersdenkenden.

De Stichting Anton van Duinkerken Nu is opgericht in mei van dit jaar. Maar voordat we bij de notaris zaten moest het idee van de stichting natuurlijk eerst nog worden geboren. Graag wil ik mijn dank uitspreken aan enkele mensen zonder wier steun het wellicht nooit zover was gekomen. Allereerst Bernard Asselbergs, zoon van Anton van Duinkerken. Zijn hulp bij ons onderzoek en zijn steun toen wij het idee van een stichting overwogen zijn erg belangrijk geweest voor ons. Ook wil ik Bibliotheek Het Markiezaat bedanken, in het bijzonder Annabelle Kools en Saskia Bousie. De vanzelfsprekendheid waarmee jullie het prille idee voor deze bijeenkomst hebben omarmd is hartverwarmend. Tot slot, Mariet Nefs. Met ons bezoek aan de Hofzaallezing in 2018 heeft ze mij – mogelijk ongewild – over de drempel getrokken.

1. Inleiding

Van Duinkerken's verzet tegen het nationaalsocialisme vormt slechts één onderdeel van zijn biografie. Tegelijkertijd brengt dit onderdeel ons tot kern van zijn werk en leven. Het Interbellum is de periode waarin Van Duinkerken's persoon tot grote hoogten stijgt en hij onomstreden is in het literaire, culturele en maatschappelijke debat. Hij is dan werkzaam bij dagblad *De Tijd* en tijdschrift *De Gemeenschap*. En 1937 krijgt Van Duinkerken een eredoctoraat in Leuven, dat de opmaat zou vormen voor zijn aanstelling als hoogleraar aan de Universiteit Leiden. Een biograaf spreekt over Van Duinkerken's 'gouden decennium'.¹

In Van Duinkerken's verzet tegen het nationaalsocialisme klinkt ook zijn specifiek katholieke stem door. Toen het er in politiek opzicht echt om ging heeft hij standvastig stelling genomen, als katholiek, en stond hij aan de 'goede' kant. En ook tijdens de oorlog is Van Duinkerken zich blijven verzetten.

Het is dan ook niet overdreven om te stellen dat de opkomst van het nationaalsocialisme en de Tweede Wereldoorlog als een rode draad door de biografie van Van Duinkerken lopen. Niet alleen omdat hij toen toevallig leefde, maar ook omdat hij toen kleur heeft bekend. Waarom heeft Van

Duinkerken zich zo fel verzet tegen het nationaalsocialisme? En welke rol speelde zijn katholieke geloof hierbij?

In deze lezing zal ik Van Duinkerken's verzet tegen het nationaalsocialisme plaatsen binnen de context van zijn biografie. De kern van mijn lezing is Van Duinkerken's polemieken met Anton Mussert, de leider van de Nationaal-Socialistische Beweging. In de vete die Van Duinkerken publiekelijk met Mussert uitvocht, ruim voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, legt hij al zijn kaarten op tafel.

2. Van Duinkerken en het nationaalsocialisme: biografische hoofdlijnen

Laat ons beginnen met een blik in de biografie van Van Duinkerken. Vanwege de beperkte tijd zal ik me hierbij richten op enkele hoofdlijnen. Wat Van Duinkerken's biografie ons leert is dat zijn stellingname tegen het nationaalsocialisme allerm minst vanzelfsprekend was en dat hij bovendien zeer actief was in het uitdragen van zijn politieke opvattingen.

Om goed te kunnen begrijpen waar Van Duinkerken's felle afwijzing van het nationaalsocialisme vandaan kwam, moeten we beginnen bij de generatie waar Van Duinkerken onderdeel van was en die binnen de literatuurgeschiedenis bekend staat als 'de jonge katholieken'. Als seminarist leert Van Duinkerken de literatuur kennen en gaat ook gedichten publiceren. Hiermee krijgt hij toegang tot de literaire kringen binnen de katholieke zuil en leert hij leeftijdsgenoten kennen. Deze katholieke jongeren bestaan uit verschillende kernen die elkaars nabijheid opzoeken, met elkaar corresponderen en reageren op elkaars publicaties. Van Duinkerken wordt vrij snel een centraal figuur binnen de katholieke jongeren, mede vanwege zijn rol bij tijdschriften als *Roeping* en *De Gemeenschap*.

De vernieuwingsdrang van de katholieke jongeren beperkte zich niet tot literatuur en kunst. Zij debatteerden ook over de houding van de kerk tegenover de moderne samenleving. Het opkomend fascisme in Italië had hierbij een sterke aantrekkingskracht. De daadkracht van het fascisme stond tegenover de weifelende parlementaire democratie. Een deel van de katholieke jongeren werd meegetrokken in deze ruk naar rechts, waarvan een aantal later ook het nationaalsocialisme zou omarmen.² Hoewel Van Duinkerken ook kort heeft geflirt met antidemocratische opvattingen, heeft hij vrij snel stelling genomen tegen de rechtse opvattingen van zijn generatiegenoten. Zoals de journalist Jan Rogier het kernachtig verwoordt, 'Van Duinkerken heeft de weg van racisme, korporatieve staat en roomse suprematie afgewezen, gekozen voor links en voor democratie'.³ De keuze tussen links en rechts vormde een splijtzwam tussen de jonge katholieken. Iets wat blijkt uit hoe de jongeren zich door de tijd heen organiseerden rond de verschillende tijdschriften, bijvoorbeeld *De Gemeenschap* en *De Valbijl*.⁴

De stellingname van Van Duinkerken tegen de rechtse wind beperkte zich niet tot de katholieke zuil. De polarisatie was immers niet iets wat alleen de jonge katholieken in zijn greep had. Als overtuigd democraat en antifascist heeft Van Duinkerken zich in de jaren dertig aangesloten bij twee organisaties die elk op hun eigen manier een tegengeluid wilden laten horen tegen het opkomende nationaalsocialisme in de politiek: Eenheid door Democratie en het Comité der Waakzaamheid.

Eenheid door Democratie is op 27 juni 1935 opgericht als reactie op het succes van de NSB tijdens de Statenverkiezing in april 1935. Eenheid door Democratie was een buitenparlementaire beweging die haar pijlen had gericht op de NSB en zich verzette tegen de polarisatie tussen communisme en nationaalsocialisme. Eenheid door Democratie oefende haar politieke invloed uit door het organiseren van bijeenkomsten en het uitgeven van tijdschriften, boeken en brochures. Op de eerste landelijke bijeenkomst van Eenheid door Democratie, op 3 maart 1936 te Amsterdam, heeft Van Duinkerken een toespraak gehouden, getiteld 'Eenheid door overleg'.⁵

Exact een jaar na de oprichting van Eenheid door Democratie zag op 27 juni 1936 een andere organisatie het licht, het Comité der Waakzaamheid. Het Comité wilde de cultuur en intellectuele vrijheid verdedigen. Van Duinkerken maakte onderdeel uit van het oprichtingsbestuur, samen met mensen als Eduard du Perron en Menno ter Braak. Van Duinkerken's lidmaatschap aan het Comité is een stuk bekender dan dat van Eenheid der Democratie. Al kort na de oprichting heeft Van

Duinkerken zich in augustus 1936 moeten terugtrekken uit het Comité. De reden hiervoor was dat ook communisten lid waren van het Comité. Dit was voor de katholieke kerk niet te verkroppen. Hoe kon een geloofsgenoot zo nauw verbonden zijn met communisten? Onder druk van de katholieke kerk heeft Van Duinkerken zelf de beslissing genomen om het Comité te verlaten.⁶ Wel heeft daarna nog de publicatie van een brochure van het Comité van Van Duinkerken hand doorgang gevonden onder de titel 'Katholicisme en Nationaal-Socialisme'.⁷

Als spin in het web zet Van Duinkerken zich aan de vooravond van de bezetting in voor de opvang van literaire Joodse vluchtelingen uit Duitsland en omstreken. Van Duinkerken helpt bijvoorbeeld om artikelen geplaatst te krijgen in kranten en tijdschriften. Een van de bekendste van deze vluchtelingen is Joseph Roth. Maar ook zelf klimt Van Duinkerken in de pen. Kort na de bezetting publiceert hij een boek *Legende van den tijd* om zijn ongenoegen te uiten tegen het idee dat het nationaalsocialisme een historische doorbraak zou zijn.⁸ Voor de moderne mens is de tijd een gevangenis, stelt Van Duinkerken in *Legende van den tijd*. 'Hij [de moderne mens, red.] houdt de tijd voor een absolute binding.'⁹ De mensen laten zich het hoofd op hol slaan door het nazisme, zo is de boodschap van Van Duinkerken.

De prijs die Van Duinkerken voor zijn publieke verzet, voor én tijdens de bezetting, moet betalen is die van zijn gijzelneming in St. Michielsgestel. De bezetter sluit een groot aantal vooraanstaande Nederlanders op die kunnen worden geëxecuteerd als vergeldingsmaatregel. Van Duinkerken wordt opgepakt op maandagmorgen 4 mei 1942 en komt vrij op 29 december van dat jaar. Hoewel Van Duinkerken de locatie kende uit zijn tijd als seminarist en er enige vrijheid van beweging was binnen de muren van het kamp, heeft hij hier zonder meer doodsangsten uitgestaan. Als vergelding voor een bomaanslag in Rotterdam werden op 15 augustus 1942 vijf gijzelaars geëxecuteerd. De tijd die Van Duinkerken in St. Michielsgestel heeft doorgebracht heeft hem ook nog op een andere manier gevormd. Hij nam deel aan gesprekken met politici die zich na de Tweede Wereldoorlog inzetten voor de doorbraakgedachte, de vorming van één progressieve politieke partij.

Wie denkt dat Van Duinkerken zich na zijn gijzelaarschap laat ontmoedigen, heeft het mis. Terug in Amsterdam verandert er weinig aan zijn strijdbare houding. Het enige verschil is dat zijn activiteiten verplaatsen naar het clandestiene circuit. Tijdens de oorlog blijft Van Duinkerken gedichten schrijven. Een bekend gedicht uit die tijd is 'De Wuivende' over het afscheid van zijn vrouw na een bezoek aan Van Duinkerken in St. Michielsgestel. Deze gedichten blijven de weg naar hun publiek vinden. Een van de manieren waarop dit gebeurd zijn huiskamerlezingen die Van Duinkerken geeft. Van Duinkerken heeft zelfs een speciaal boekje met gedichten laten drukken, getiteld 'Bescheiden gastgeschenk', dat hij aanbood aan de gastheer of gastvrouw.

Ook bleef Van Duinkerken samenkomen met geestverwanten uit het maatschappelijke en intellectuele milieu, uit ideële overwegingen of soms ook voor werk. En dit alles in een tijd die wordt getekend door de invloed van de bezetter op het openbare leven, de honger en gebeurtenissen in zijn gezin. Een van de dingen die Van Duinkerken illegale activiteiten hebben opgeleverd is het voorzitterschap van de Amsterdamse bevrijdingsfeesten.

3. Polemieken met Anton Mussert

Uit deze biografische schets blijkt duidelijk dat Van Duinkerken het niet eens was met de gang die de geschiedenis nam tijdens het Interbellum en dat hij zijn stem luid heeft laten klinken. Dit alles komt op een gecondenseerde manier samen in een polemieken die Van Duinkerken heeft met Mussert. In het gedicht dat Van Duinkerken schreef tegen Mussert combineert hij zijn literaire talent met vlijmscherpe politieke stellingname.

De vijandigheid tussen Van Duinkerken kent een voorgeschiedenis. Op 23 april 1932 stuurt Mussert Van Duinkerken een vertrouwelijke brief met het programma van de Nationaal-Socialistische Beweging.¹⁰ Dit is vlak na de oprichting van de NSB op 14 december 1931.¹¹ Mussert vraagt in de brief of de NSB op zijn 'geestelijken steun' mag rekenen. Van Duinkerken heeft de 'kruiperige'¹² brief nooit beantwoord.

Ir. A. A. MUSSERT.
UTRECHT 23 April 1932
NASSAULAAN 4
TEL 12903

Verhoor

Zeer geacht Heer van Duinkerken,

Mede in verband met het onderzoek dat ik in Brada met u had, heb ik de eer u hierbij te doen bekennen het program en de bedoeling van de Nat. Soc. Beweging, welke hier in Utrecht is aangekomen.

Mit de kennisgeving daerom van jul 11 Heden, dat de voorstelling is geschieden van brede lagen der bevolking en een redelijke succesvolle presentatie heeft. Met een zeer aangename tijd van 11 te mogen vernemen of deze beweging hier tevens zal worden voortgezet, stemmen wij u toe. Met de meeste begroeting.

Uw dankbaar
A. A. Mussert

Brief van Mussert aan Van Duinkerken, 23 april 1932

Na deze heimelijke toenadering van Mussert kruisen Van Duinkerken en hij in december 1935 in het openbaar de degens. De context voor deze publiekelijke tweestrijd zijn de gebeurtenissen rond een toneelstuk. Op 10 november 1935 gaat in de Amsterdamse Schouwburg het toneelstuk 'De Beul' in première.¹³ Het was een bewerking van een experimenteel stuk van een Zweedse toneelschrijver over de strijd tussen goed en kwaad. In de Nederlandse bewerking werd de antifascistische teneur van het toneelstuk aangezet met verwijzingen naar de rassenhaat en concentratiekampen in Nazi-Duitsland.

De antifascistische insteek van het toneelstuk leverde een furieuze reactie op uit de hoek van de NSB. Op het moment van de première leefde de NSB nog in de roes van de overwinning die het eerder dat jaar had geboekt bij de Statenverkiezingen. Voor de middagvoorstelling op 1 december 1935 organiseerde de NSB een protestactie. Aanhangers van de beweging hadden zich onder het publiek gemengd om de voorstelling te saboteren. De protestactie was van te voren bekend bij de Amsterdamsche Toneelvereniging. Ondanks onderbrekingen kon het toneelstuk uiteindelijk helemaal worden opgevoerd. Op het Leidseplein liep het naderhand wel uit de hand door toedoen van NSB-aanhangers. Door alle ophef werd later in december 1935 besloten de opvoering van het toneelstuk helemaal te stoppen.

Van Duinkerken had als lid van de gemeentelijke Commissie van Deskundigen voor het Toneel geadviseerd over subsidieverstrekking voor het toneelstuk. Hoewel de subsidie was toegekend vanwege 'de "grote beheersing der middelen" waarmee het gegeven werd uitgebeeld', had de Commissie de keuze van het stuk 'zeer ongelukkig' genoemd en het artistieke gehalte 'laag'.¹⁴ Daarnaast had Van Duinkerken het toneelstuk gerecenseerd voor het dagblad *De Tijd*.¹⁵ Hij had de vaste recensent, Van den Broeke, wegens ziekte vervangen en de première bijgewoond. Van Duinkerken noemde het toneelstuk in zijn recensie een mislukking, maar voegde toe dat het experimentele karakter nog op interesse zou kunnen rekenen. De vaste recensent daarentegen had een veel harder oordeel toen hij na zijn ziekbed de voorstelling had gezien. Die noemde het toneelstuk in zijn recensie van 26 november 1935 'godslasterlijk' en stelde dat het gemeentebestuur moest ingrijpen omdat het aanleiding kon geven tot wanordelijkheden.¹⁶ Iets wat daarna inderdaad gebeurde.

Mussert schreef op 7 december 1935 in het propagandabladd van de NSB *Volk & Vaderland* een reactie op de gebeurtenissen rond het toneelstuk, 'Gesubsidieerde liederlijkheid'.¹⁷ Het toneelstuk is in Musserts ogen godslasterlijk, een beschimping van het leger en het Duitse volk, een belediging van de Nederlandse aanhangers van het nationaalsocialisme en een verheerlijking van het communisme. Mussert richt zijn pijlen op de eerste plaats op het gemeentebestuur in wiens naam de subsidie is toegekend. Hierbij noemt Mussert ook de Commissie van Deskundigen waarin

Van Duinkerken zat. Mussert merkt op dat 'den zich Katholiek noemden Van Duinkerken' zich voor de subsidieverstrekking had uitgesproken.

Volk en Vaderland, vrijdag 7 december 1935

De Tijd, maandag 9 december 1935

Achteraf bezien markeren de schouwburgrellen een nieuwe fase van de NSB, een fase waarin geweld niet langer werd geschuwd.¹⁸ Mussert stelt in zijn artikel dat de manier waarop de NSB-aanhangers hebben geïntervenieerd tijdens de schouwburgrellen inderdaad nog maar 'het begin van het herstel van de orde' was:

'(...) wanneer de N.S.B. daartoe de macht had, zou zij op zich nemen om onmiddellijk de orde geheel te herstellen door allen, die schuldig bevonden zijn aan de lastering van God en de belediging van het Nederlandsche en Duitsche volk, onmiddellijk in staat van beschuldiging te stellen en ter verantwoording te roepen'.¹⁹

In de nacht van zaterdag 7 op zondag 8 december klimt Van Duinkerken in de pen om Mussert van repliek te dienen. Hij schrijft een hekeldicht, 'Ballade van den katholiek'.²⁰ Op zondagochtend deelde Van Duinkerken zijn gedicht met collega's van *De Tijd* waarna het op maandag 9 december 1935 op de voorpagina van *De Tijd* werd gepubliceerd. Uit iedere zin van het hekeldicht spat de verbolgenheid over Musserts aantijgingen. In het gedicht legt Van Duinkerken niet alleen publiekelijk een geloofsgetuigenis af, maar hij stelt dit tegelijkertijd tegenover het 'heilgeschreeuw' van de NSB.

4. Het katholieke motief

Nu we Van Duinkerken verzet tegen het nationaalsocialisme hebben geplaatst binnen de context van zijn biografie, komt een tweede vraag in beeld. Welke argumenten gebruikte Van Duinkerken om zijn stellingname tegen het nationaalsocialisme te onderbouwen? Wat was zijn katholieke motief?

Van Duinkerken heeft verschillende teksten geschreven waarin hij expliciet ingaat op het vraagstuk van het katholicisme en het nationaalsocialisme, zoals gedichten, tijdschriftartikelen en de eerder genoemde lezing voor Eenheid door Democratie en de brochure van het Comité der Waakzaamheid.²¹ De kern van de redenering die Van Duinkerken in de verschillende teksten gebruikt is tweeledig: (1) Van Duinkerken wijst op de verwaarlozing van de mystiek binnen het

katholicisme als oorzaak van de opkomst van het nationaalsocialisme en vervolgens (2) neemt hij het nationaalsocialisme de maat op basis van de principes van het katholicisme.

Laat ons beginnen met het eerste deel van Van Duinkerken's redenering: de 'verwaarloosde mystiek'²² van het katholicisme. Uitgangspunt van Van Duinkerken is dat hij het nationaalsocialisme ziet als een wereldbeschouwing, die iets biedt waarin het katholicisme tekort schiet. Volgens Van Duinkerken predikt het nationaalsocialisme een eigen heilsleer: de heilsleer van de rasziel. Deze 'materiële heilsleer' plaats Van Duinkerken tegenover de 'spirituele heilsleer' van het katholicisme,²³ de 'katholieke liefdeleer'.²⁴ Het nationaalsocialisme pretendeert een alternatieve vorm van mystiek te bieden. De staatsvorm en politieke machtsuitoefening van het nationaalsocialisme zijn voor Van Duinkerken in dit opzicht bijkomstigheden.²⁵

Op het punt van mystiek is Van Duinkerken uiterst kritisch op zijn eigen zuil. De katholieken veronachtzamen hun eigen mystieke levensbegrip. Het katholicisme is volgens Van Duinkerken slechts geworden en wordt door katholieken geleefd als een 'zinloos formalisme'²⁶ met enkel een 'schijnbetekenis'.²⁷ Voor Van Duinkerken betekent de zwakke 'innerlijke katholieke weerbaarheid'²⁸ dus dat het een onderdeel vormt van de voedingsbodem voor het nationaalsocialisme. Het is in deze context ook dat Van Duinkerken de 'jonge katholieken' noemt. In de zoektocht van de jonge katholieken naar het levensvuur oefent het nationaalsocialisme aantrekkingskracht op hen uit. Echter, in plaats van te vallen voor het nationaalsocialisme, betoogt Van Duinkerken voor 'de hernieuwing van de katholieke geest, de terugtocht naar het bewustzijn van de mystieke essentie der ware katholiciteit in deze wereld'.²⁹

Dan het tweede deel van Van Duinkerken's redenering. Hoe positioneert Van Duinkerken de 'ware' mystiek van het katholicisme tegenover de 'valse' mystiek van het nationaalsocialisme?³⁰ Het onderscheid tussen katholicisme en nationaalsocialisme staat voor Van Duinkerken gelijk aan een reeks tegenstellingen, zoals tussen geest en materie, rede en instinct, individuele ziel en rasziel, vrijheid en onderdrukking. De keuze tussen het katholicisme of nationaalsocialisme is voor Van Duinkerken '(...) een keuze tussen religie en daemonie met al de metafysische en psychische gevolgen van dien aard, d.w.z. een keuze tussen waarheid en leugen, tussen redelijkheid en dierlijkheid, tussen beschaving en barbaarsheid, tussen beheersing en ontarding der instincten, tussen Christus en de wereld (...)'.³¹

Essentieel voor Van Duinkerken is de waardering van het individu. Het nationaalsocialisme met zijn heilsleer van de rasziel maakt 'het individu tot den slaaf van zijn geboorte' en 'beneemt hem zelfs de gelegenheid, uit deze slavernij te ontkomen'.³² Het individu vormt slechts het bouw materiaal³³ van de rasgemeenschap. En dit 'absolutisme'³⁴ van de gemeenschap, zo stelt Van Duinkerken, betekent de onderdrukking van het individu. Hiertegenover staat de mystiek van de katholieke liefdeleer met 'de liefde tot God en tot den naaste'.³⁵ De katholieke liefdeleer is een geestelijke band waarbij het individu zich op basis van 'redelijke wilsonderwerping'³⁶ schikt onder God. En deze geestelijke band geeft het individu verantwoordelijkheid voor zijn naasten. Het individu heeft 'zijn naasten te beminnen gelijk zichzelf'.³⁷ De zelfstandigheid van de individuele ziel maakt dat een individu vrij is en verantwoordelijk draagt voor zijn keuzes en gedrag, en dat anderen deze vrijheid ook toekomt. Het is deze vrijheid en verantwoordelijkheid waar Van Duinkerken een appèl op doet bij zijn publiek.

5. Slot

Voordat ik afrond wil ik nog kort stilstaan bij wat het voorgaande ons nu leert. Wat is de actualiteit van Van Duinkerken's verzet tegen het nationaalsocialisme? De moeilijkheid van deze vraag is natuurlijk dat er een onoverbrugbare kloof is tussen toen en nu. De tijd waarin Van Duinkerken leefde is niet de onze. Een aspect hiervan is de verzuilde samenleving. Het katholieke *frame* waarin Van Duinkerken zijn analyse presenteert is voor ons niet zonder meer vanzelfsprekend. Toch zijn er twee punten aan Van Duinkerken's stellingname die in mijn ogen ook nu nog van actueel zijn: (1) zijn inhoudelijke analyse van het nationaalsocialisme en (2) de moed om als publiek intellectueel in verzet te komen.

Zoals we zagen staat in Van Duinkerken's analyse van het nationaalsocialisme de onderdrukking van het individu centraal. Door het ras als fundament van een gemeenschap te bepalen wordt het

individue tot slaaf gemaakt van de gemeenschap en wordt de zelfstandigheid van het individu teniet gedaan. Van Duinkerken plaatst hier de 'orthodoxie' van het katholicisme tegenover.³⁸ Binnen de katholieke leer onderwerpt het individu zichzelf aan God en zijn naasten. En deze relatie is geestelijk van aard, gefundeerd in de rede. De aanval die Van Duinkerken plaatst op het nationaalsocialisme met katholieke argumenten vertoont in mijn ogen grote gelijkenissen met de manier waarop in onze ontzuilde, seculiere samenleving het juridische discours van mensenrechten de individuele menselijke vrijheid verdedigt tegen bijvoorbeeld politieke ideologieën van nationalistische snit. De argumenten klinken misschien anders, maar het zijn argumenten voor één en hetzelfde.

Het tweede punt waarop Van Duinkerken's pleidooi tegen het nationaalsocialisme nog niets aan actualiteit heeft ingeboet is de urgentie waarmee hij als publiek intellectueel de vernauwing van de tijdgeest aan de kaak stelt. Voor Van Duinkerken bestond deze vernauwing erin dat het leek of er geen andere keuze bestond tussen nationaalsocialisme of communisme. Een gelijksoortig mechanisme kun je ook vandaag aan het werk zien in bijvoorbeeld de retoriek van politieke partijen. Van Duinkerken zou hier spreken van politieke 'reclamemethoden'.³⁹ De vraag die we met Van Duinkerken in het achterhoofd zouden moeten stellen is of de *framing* door zo'n politieke partij eigenlijk wel klopt? Dringen politieke partijen hun eigen gecreëerde 'waarheid' aan ons op? Of delen we het beeld dat zij schetsen?

Wie de framing van een kwestie bepaalt, bepaalt hoe de discussie wordt gevoerd. Het is dit inzicht waardoor Van Duinkerken zich genoodzaakt zag om als publiek intellectueel zijn stem te laten horen, via alle mogelijke kanalen: in de krant, tijdschriften, in lezingen, door lid te worden van organisaties als Eenheid door Democratie en Comité der Waakzaamheid. Van Duinkerken wilde de termen waarin het publieke debat in zijn tijd wordt gevoerd veranderen, ten goede. Om te laten zien dat Nederland niet één huis heeft, maar juist vele woningen.⁴⁰ Van Duinkerken brengt een ander perspectief in, een katholiek perspectief, tegen het nationaalsocialisme, en dit perspectief is gebaseerd op uitgangspunten die hun oorsprong kennen buiten het *frame* dat het nationaalsocialisme aan de samenleving probeert op te leggen. Anders gezegd, Van Duinkerken zag het als zijn taak om de actualiteit te beoordelen op basis van een beginsel dat niet gebonden aan de actualiteit zelf.⁴¹

De boodschap die uit Van Duinkerken's stellingname tegen het nationaalsocialisme spreekt is de boodschap van vrijheid: vrijheid om je eigen mening te kunnen vormen, tolerantie om deze mening in relatie tot andersdenkenden te scherpen en moed om het vrije woord publiekelijk uit te dragen.

Noten

* Lezing gehouden op 9 november 2019 tijdens de publieksbijeenkomst 'Anton van Duinkerken verzet tegen het nationaalsocialisme' georganiseerd door Stichting Anton van Duinkerken Nu. De auteur wil graag Bernard Asselbergs bedanken voor de toestemming voor inzage in documenten voor deze lezing uit het Van Duinkerken-archief. En Marius Bakx, Pieter Huygens en Bart Nefs voor commentaar op een eerdere versie van de tekst.

¹ Th. Kroon, *Anton van Duinkerken*, Terra: Zutphen, 1983, p. 136.

² Mathijs Sanders, *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur, 1870-1940*, Van Tilt: Nijmegen, 2002, p. 253 e.v.; L.M.H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940*, Paul Brand: Hilversum, 1964.

³ Jan Rogier, 'Anton van Duinkerken', in: *De Geschiedschrijver des Rijks en andere socialistische Politieke portretten I*, SUN: Nijmegen, pp. 172-181, bijz. p. 177.

⁴ Zie voetnoot 2.

⁵ Anton van Duinkerken, 'Eenheid door overleg', in: *Waarom ik zo denk, ... Het katholieke leven van 1918 tot 1940*, Het Spectrum: Utrecht/Brussel, 1947, pp. 301-305.

⁶ Dit verklaart Van Duinkerken in een bijvoegsel bij de brochure *Katholicisme en Nationaal-Socialisme* die door het Comité der Waakzaamheid wordt uitgegeven.

⁷ Later herdrukt in: Anton van Duinkerken, 'Katholicisme en Nationaal-Socialisme', in: *Waarom ik zo denk, ... Het katholieke leven van 1918 tot 1940*, Het Spectrum: Utrecht/Brussel, 1947, pp. 306-320. De brochure van Menno ter Braak voor het Comité der Waakzaamheid is in 2019 opnieuw uitgebracht met een voorwoord van Bas Heijne.

⁸ 'Legende van de Tijd kan beschouwd worden als een verzameling verzetsessays, zoals in deze tijd ook het verzetsgedicht ontstond, zij het ondergronds', Michel van der Plas, *Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek. Biografie van Anton van Duinkerken*, Ambo/Anthos: Amsterdam, 2000, p. 297

⁹ Anton van Duinkerken, *Legende van den Tijd*, Paul Brands: Hilversum, 1941, p. 11.

¹⁰ A. Mussert aan AvD, dd. 23 april 1932, AA 241.

¹¹ Over de 'moeizame' wordingsgeschiedenis van de NSB tussen 1930-1932, zie R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935*, Boom: Amsterdam, 2009, pp. 107-177

¹² Rob Hartmans, 'Verwijderd van vrienden. Michel van der Plas over Anton van Duinkerken', *De Groene Amsterdammer*, nr. 14, 5 april 2000 (<https://www.groene.nl/artikel/verwijderd-van-vrienden>).

¹³ Zie het artikel van *Andere Tijden*: <https://anderetijden.nl/programma/1/Andere-Tijden/aflevering/609/De-Beul>

¹⁴ Van der Plas, 2000, p. 218.

¹⁵ Van der Plas, 2000, p. 219

¹⁶ Te Slaa en Klijn, 2009, p. 773, voetnoot 179; Van der Plas, 2000, p. 219.

¹⁷ Van Duinkerken vermeldt boven zijn Ballade zelf dat Musserts artikel op vrijdag 6 december is gepubliceerd. Dit is onjuist. Het artikel van Mussert is gepubliceerd op zaterdag 7 december. Zie hiervoor ook Kroon, 1983, p. 39.

¹⁸ Te Slaa en Klijn, 2009, p. 775.

¹⁹ Anton Mussert, 'Gesubsidieerde liederlijkheid', *Volk en Vaderland*, vrijdag 7 december 1935.

²⁰ Van der Plas stelt dat Van Duinkerken zich ‘in de nacht van vrijdag op zaterdag (...) aan de schrijftafel zette’ (Van der Plas, 2000, p. 219). Gezien de datering van Musserts artikel is dit onjuist. Zie ook voetnoot 17.

²¹ Anton van Duinkerken publiceerde in die ook over de situatie in Duitsland en Spanje en de rol van de katholieke kerk daarin. Deze publicaties laat ik hier buiten beschouwing.

²² Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 312.

²³ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 319.

²⁴ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 314.

²⁵ ‘Wil men den Rijkskanselier voor een genie houden, mij goed; - voor prutser, mij óók goed: het gaat mij alleen over de zaak, welke hij dient, en deze zaak is zeker niet de vervolmaking van de europese cultuur en allerminst de waarheid van het evangelie’ (Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 313).

²⁶ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 319.

²⁷ Anton van Duinkerken, ‘Voor de keuze’, in: *Waarom ik zo denk,... Het katholieke leven van 1918 tot 1940*, Het Spectrum: Utrecht/Brussel, 1947, pp. 291-297, bijz. p. 296.

²⁸ Van Duinkerken, ‘Voor de keuze’, p. 295.

²⁹ Van Duinkerken, ‘Voor de keuze’, p. 296.

³⁰ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 318.

³¹ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 309.

³² Van Duinkerken, ‘Eenheid door overleg’, p. 303.

³³ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 316.

³⁴ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 317.

³⁵ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 310.

³⁶ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 315.

³⁷ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 316.

³⁸ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 318.

³⁹ Van Duinkerken, ‘Katholicisme en Nationaal-Socialisme’, p. 313.

⁴⁰ Van Duinkerken, ‘Eenheid door overleg’, p. 305

⁴¹ Deze formulering verwijst naar Julien Benda’s boek *La Trahison des Clercs* uit 1927. Zie Van Duinkerken, *Legende van den Tijd*, 1941, p. 169 e.v. In 2018 werd voor het eerst een Nederlandse vertaling van Benda’s boek gepubliceerd: Julien Benda, *Het verraad van de intellectuelen*, AUP: Amsterdam, 2018, vert. Eva Wissenburg.